

III. СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

<http://doi.org/10.17721/1728-2721.2017.68.14>
УДК 911.3

С. Запотоцький, д-р геогр. наук, проф., В. Паренюк, асп., О. Скляров, студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ: СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ

Розглядаються теоретичні та прикладні засади формування зовнішньоекономічної конкурентоспроможності регіонів України. Зазначено, що механізми функціонування і взаємодії економік держав у глобалізованому просторі відбуваються на фоні двох різнопланових тенденцій: інтеграції та дезинтеграції. З'ясовано, що поглиблення інтеграції та вимушене пришвидшення інтеграційних процесів здійснює різносторонній вплив на розвиток країн, що співпрацюють в умовах жорсткої ринкової конкуренції.

За результатами розрахунку 35 показників стимуляторів та дестимуляторів зовнішньоекономічної діяльності отримано інтегральний індекс конкурентоспроможності зовнішньоекономічної діяльності регіонів України. До найбільш конкурентних регіонів у 2015 р. потрапили місто Київ та Дніпропетровська область. Другу позицію в рейтингу зайняли Київська, Львівська, Харківська, Запорізька, Одеська й Донецька області. Інші регіони потрапили до групи із низкими та наднизкими рейтингами.

За результатами нашого дослідження було визначено галузі в господарстві регіонів України, які були конкурентними на зовнішніх ринках та їх трансформації за період 2005–2015 рр. Відповідно, у 2015 р. за кількістю повторювань кількість конкурентних галузей зменшилася до 63 одиниць. Найпоширенішими в Україні стали лише три галузі: лісова промисловість, машинобудування та промисловість будівельних матеріалів, що відповідно найбільш представлено у Львівській, Запорізькій областях та місті Києві.

Оцінка конкурентних галузей показала, що основною тенденцією за останні 10 років було поступове зміщення конкурентного потенціалу до західних і північних регіонів, при цьому значення південних регіонів залишилось сталим, а східні регіони зазнали певних утрат унаслідок військової агресії Росії.

Зазначено, що основними інструментами державного регулювання слід забезпечувати перш за все протекціонізм вітчизняних конкурентних виробників та інвестиційну підтримку слабких галузей через створення умов для їх інвестування.

Ключові слова: конкурентоспроможність, конкурентні переваги, конкурентні галузі, індекс конкурентоспроможності, експортний потенціал, експорт товарів і послуг, регіональна диференціація.

Механізми функціонування і взаємодії економік держав у глобалізованому просторі відбуваються на фоні двох різнопланових тенденцій, що чітко спостерігаються ще з кінця ХХ ст. Це інтеграція і дезинтеграція. Перша виявляється у зближенні національних економік країн світу, їх взаємодії, узгодженні національних інтересів. Основними механізмами цього є міжнародний рух товарів та послуг, фактори виробництва, інформація й відповідні інформаційні технології, спільне забезпечення питань глобальної безпеки. Загалом інтеграційні процеси відповідають загальноцивілізаційним основам соціально-економічного розвитку та є першорядною тенденцією розвитку світового господарства. Ізолювання від здобутків країн у різних сферах людського життя апріорі унеможливує створення ефективної та збалансованої економіки. Інтеграційні процеси у світовий економічний простір дають додатковий імпульс через залучення зовнішніх ресурсів і розробок.

Дезінтеграційні тенденції, здебільшого представлені існуючими підходами "центр-периферія", на макрорівні виокремлюють диспаритетність у відносинах між державами центру (економічно-розвиненими) і периферії (із нижчими показниками розвитку). Окремими наслідками такої взаємодії можна вважати посилення конкурентної боротьби на світових ринках, зростання дисбалансів соціально-економічного розвитку, використання наявних та прихованих протекціоністських заходів і, навіть, політичні суперечки та збройні конфлікти в різних куточках світу.

У таких умовах глобалізованості економічного простору важливим є пошук оптимальної моделі побудови та корегування зовнішньоекономічних зв'язків. Для України така модель актуальна за умови гострої необхідності прогресивних структурних зрушень в економіці держави на умовах децентралізації адміністративно-територіального устрою, зміни пріоритетів зовнішньоекономічної діяльності, значних потреб в інвестиційних та інноваційних ресурсах для розвитку. Відповідно це

вимагає досліджень конкурентоспроможності на регіональному рівні, визначенні основних трансформацій конкурентних позицій регіонів, виокремленні конкурентного потенціалу регіонів та його максимальний реалізації.

Постановка наукової проблеми. Інтеграційні процеси у світовий економічний простір вимагають глибокого розуміння власного потенціалу, його узгодження з відповідними пріоритетами держави. Потенціал держави передбачає ефективне використання наявних ресурсів, технологій, інвестицій, передусім, на внутрішніх ринках окремих регіонів з урахуванням їх специфіки та можливостей. Така ситуація вимагає глибоких наукових досліджень трансформації конкурентних переваг та рівня конкурентоспроможності регіонів із застосуванням методологічного апарату суспільної географії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні та практичні засади аналізу конкурентних відносин, конкурентоспроможності, регіональних конкурентних позицій і міжрегіональної конкуренції, на які спирається представлене дослідження, викладені у роботах таких зарубіжних науковців, як Б. Асхайм, Ж. Будвіль, Е. Венейблс, Дж. Даннінг, М. Енрайт, А. Ізаксен, Б. Йонсон, Р. Каплінський, В. Кристаллер, П. Кругман, Б.-О. Лундваль, Е. Маркусен, Р. Мартін, С. Меджі, Д. Мейя, Б. Олін, Ф. Перру, М. Портер, Е. Райнерт, П. Ромер, П. Санлі, В. Стоппер, Ж.-Ф. Тісс, М. Фуджіта, Дж. Хамфрі, Т. Хегерstrand, Д. Харві.

Серед вітчизняних учених різномірні аспекти конкурентоспроможності найбільш глибоко дослідили М. Багров, М. Бандман, В. Безугла, П. Беленький, О. Гладкий, А. Градов, А. Гранберг, Я. Жаліло, В. Захарченко, Б. Зімін, Л. Ковальська, Н. Капюжнова, Б. Кваснюк, Ю. Ліпец, В. Мале, Я. Олійник, І. Пилипенко, А. Степаненко, Р. Фатхутдінов, Л. Чернюк, Ю. Юданов тощо.

Виклад основного матеріалу. Підвищення конкурентоспроможності господарства регіонів та перехід на інно-

ваційний шлях розвитку має стати ключовим завданням регіонального розвитку, головною метою якого є забезпечення високих стандартів якості життя його мешканців, створення передумов для комфортного проживання на певній території, зменшення диспропорцій у рівнях соціально-економічного розвитку. Реалізація такої стратегічної мети має відбуватися через формування інноваційної та водночас соціально-орієнтованої моделі регіонального розвитку, створення ефективної ринкової системи, адаптованої до викликів світових ринків через подальше якісне трансформування господарства території [1].

Слід ще й виходити із того, що поглиблення інтеграції та вимушене пришвидшення інтеграційних процесів здійснює різносторонній вплив на розвиток країн, що співпрацюють в умовах жорсткої ринкової конкуренції. Для розвинених країн інтеграція збільшує можливість із розширення ринків збуту, вкладання інвестицій, розміщення технологій тощо, а для слаборозвинених це часто призводить до втрати їх потенціалу, виснаження ресурсів, забруднення територій. Такі процеси в науковій літературі визначають як "механізми глобальної сепарації", у межах яких реалізується зростання диференціації в розвитку країн. Реалізація взаємозв'язків забезпечує країнам постіндустріального розвитку можливість отримання підвищеної частки доданої вартості за рахунок впровадження наукоємних технологій у поєднанні із низькими витратами на оплату праці та податки. У той же час країни низького розвитку часто отримують низькотехнологічні та низькодоходні сировинно-орієнтовані виробництва, трудомісткі види діяльності, екологонебезпечні й відходомісткі виробництва.

До механізмів, які дають можливість установлювати свої умови господарювання і впливати на економічний розвиток країн периферії, належать:

- значна кількість різноманітних фінансових інструментів, якими переобтяжений фінансовий сектор розвинених країн і які вони намагаються "виштовхнути" на слаборозвинені ринки під приводом хеджування ри-

зиків, де-факто – для обслуговування переважно західного капіталу;

- монопольне володіння галузями нової економіки, які забезпечують технологічних лідерів лівовою часткою світової квазіренти;
- діяльність міжнародних економічних організацій і союзів (МВФ, ВТО, ЄС), які пропагують необґрунтовано високий рівень екзогенізації, незіставної із рівнем конкурентоспроможності національної економіки;
- діяльність ТНК, що мають можливість безеквівалентного привласнення прибутку в обхід національного законодавства за рахунок формування внутрішніх горизонтально і вертикально інтегрованих структур;
- імпорт інтелектуального капіталу із країн периферії;
- застосування прихованого протекціонізму країнами світової авангарду у формі активного субсидювання та інших пілґ для національних підприємств, запровадження різноманітних тарифних бар'єрів і квот іноземним конкурентам на власному ринку, або взагалі ізолюючись від зовнішньої конкуренції [4, с. 7–33].

Надмірна відкритість економіки та незахищеність власних галузей є загрозою національної безпеки, яка може призвести до складних економічних наслідків у перспективі та залежності від країн-технологічних лідерів чи кредиторів. У той же час країна та її регіони мають реалізовувати власну стратегію конкурентної боротьби на зовнішніх ринках, свідомо захищати пріоритетні галузі, реалізовувати перспективні взаємовигідні проекти.

Позитивний результат від зовнішніх зв'язків можна отримати лише за високого рівня конкурентоспроможності власної економіки та можливості впливати на глобальні світові процеси. У протилежному випадку можемо мати сировинно-орієнтовану економіку із низьким рівнем доданої вартості товарів на зовнішніх ринках. Окрім того, важливим залишається інвестиційна активність та сальдо торговельного балансу за регіонами України (рис. 1).

ЗОНІШНЬО-ЕКОНОМІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗА РЕГІОНАМИ УКРАЇНИ¹

Рис. 1. Зовнішньоекономічна діяльність за регіонами України

Як бачимо, лідерами за надходженням інвестицій традиційно залишаються Київський регіон, Дніпропетровська, Одеська, Харківська та Львівська області. Вони ж є й лідерами за обсягами зовнішньоторговельного обороту. Проте в зазначених областях, окрім Дніпропетровської, сальдо балансу зводиться із дефіцитом.

Для загальної оцінки сучасного місця України та її конкурентних позицій варто звернути увагу на міжнародні рейтинги конкурентоспроможності та ведення бізнесу. Оцінка результатів міжнародних організацій за показниками індексу глобальної конкурентоспроможності, рейтингу конкурентоспроможності, індексу ведення бізнесу, індексу економічної свободи тощо свідчить про слабку позицію України за даними показниками.

У рейтингу Індексу глобальної конкурентоспроможності (Global Competitiveness Index) Україна посіла 85 місце із 138 країн [5]. Згідно з дослідженням, найбільші проблеми України – це корупція і політична нестабільність. Більшість факторів, які тягнуть українську конкурентоспроможність вниз, стосуються економічної ситуації в країні й методів регулювання роботи бізнесу. Також негативно позначається на конкурентоспроможності інфляція, урядова бюрократія і доступ до фінансування. Із 12-ти показників найслабшими, згідно із дослідженням, виявилися розвиток фінансових ринків (130 місце), розвиток інститутів (129 місце), макроекономічне оточення (128 місце) і ефективність товарних ринків (180 позиція у рейтингу).

Серед країн: кількість студентів вчн, якість залізничної інфраструктури, баланс держбюджету, якість математичної освіти, доступ до інтернету в школах, кількість процедур для відкриття бізнесу, збереження юридичних прав, частка експорту, кількість наукових діячів і інженерів. Україна займає 33 позицію за рівнем вищої освіти, 54 місце за критерієм охорони здоров'я та початкової освіти, 47 із позиції обсяг ринку і 52 місце за рівнем інновацій.

Дослідники відносять Україну до групи країн, яка переходить від першої стадії (драйвером розвитку конкурентоспроможності є виробничі ресурси) до другої стадії (ефективно розвивається економіка). Третя стадія – розвиток за допомогою інновацій, для України поки недоступна.

Міжнародний Інститут управлінського розвитку (Institute for Management Development, IMD) опублікував свій щорічний рейтинг конкурентоспроможності (World Competitiveness Yearbook), в якому за результатами 2016 р. Україна знизилася в рейтингу конкурентоспроможності із 59-го місця на 60-те [6].

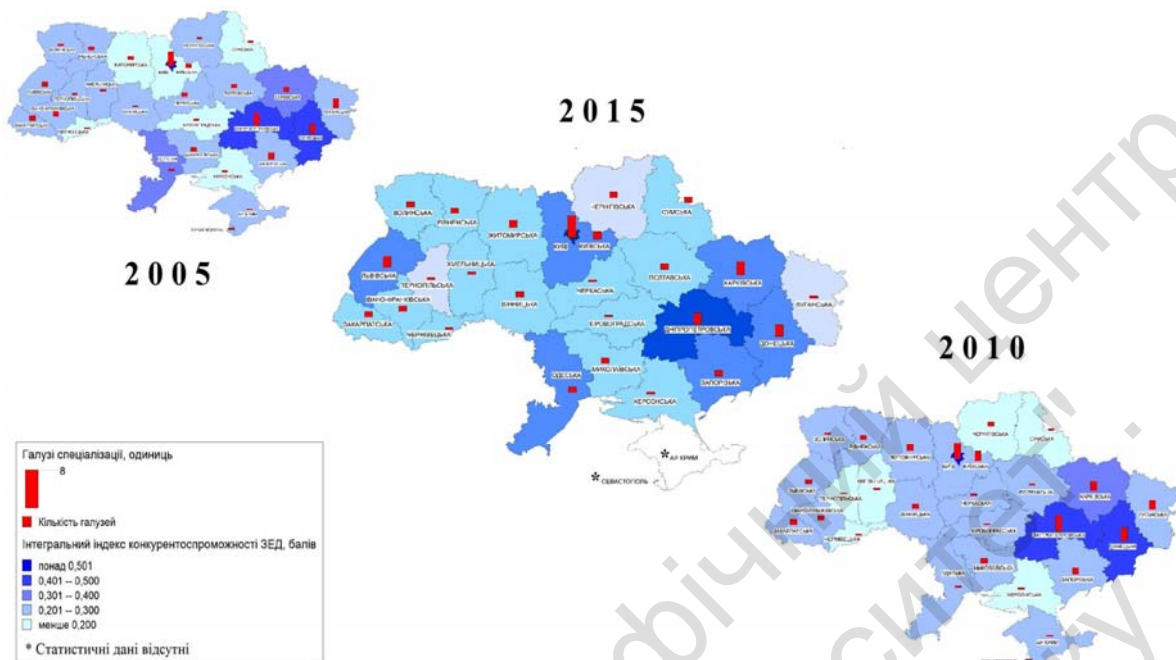
Як бачимо, Україна в рейтингах поступається за багатьма показниками, що підтверджує низький рівень її конкурентоспроможності на світовому ринку. Зрозуміло, що за умови необґрунтовано високих значень зовнішньої залежності та без належного зростання конкурентоспроможності вітчизняних виробництв Україна отримує значні конкурентні загрози для держави.

За результатами нашого дослідження та розрахунку трьох індексів (*індекс економічної конкурентоспроможності*, *індекс виробничої сфери* та *індекс сфери послуг*), ми отримали інтегральний індекс конкурентоспроможності зовнішньоекономічної діяльності регіонів України. Сумарно для визначення кінцевого індексу було використано 35 показників, як стимуляторів, так і десимуляторів зовнішньоекономічної діяльності.

Дослідження проводилось за 2005, 2010 та 2015 рр. У 2005 та 2010 рр. виділено 27 об'єктів дослідження: 24 області, Автономна Республіка Крим, міста Севастополь та Київ. У 2015 р., через анексію півострова, статистичні дані по м. Севастополь та АР Крим у дослідженні відсутні. Усі об'єкти дослідження поділено на п'ять груп: першу групу становлять регіони з індексом понад 0,5 – найвищі показники; друга група (0,4–0,5) – регіони із показниками економічної конкурентоспроможності вище середнього; третя група (0,3–0,4) – середній рівень; четверта (0,2–0,3) – показник нижче середнього; п'ята група (менше 0,2) – низький рівень зовнішньоекономічної конкурентоспроможності (рис. 1).

Для зручності відображення конкурентоспроможності зовнішньоекономічної діяльності регіонів України було побудовано картосхеми, що відображають стан господарства в Україні за областями на 2005, 2010 та 2015 рр. У 2005 р. спостерігалася більш рівномірна тенденція щодо розподілу конкурентних можливостей у регіонах, а саме – поляризація між високорозвиненими та депресивними регіонами не була надто суттєвою. Провідними областями були Донецька, Дніпропетровська, Одеська, Харківська та місто Київ. Основним чинником їхнього розвитку є наявність потужних ядер, які притягують до себе якнайбільше ресурсів і можливостей, що, відповідно, впливає на рівень конкурентоспроможності. Відповідно до групового розподілу, місто Київ є беззаперечним лідером та єдиним представником першої групи. Друга група охоплює Донецьку та Дніпропетровську області, а третя – Харківську та Одеську. Наступні дві групи мають рівень нижче середнього, що пояснюється недостатнім розвитком конкурентного виробництва й відсутністю ядер притягання і впливу. До них належать Львівська, Полтавська, Запорізька, Луганська, Миколаївська, Рівненська, Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Тернопільська, Хмельницька, Вінницька, Черкаська, Чернігівська області, АР Крим, місто Севастополь (4-та група) та Київська, Житомирська, Чернівецька, Херсонська і Кіровоградська області (5-та група). Загальною закономірністю цього періоду є те, що концентрація конкурентного потенціалу спостерігалася лише у п'яти регіонах, що становить 18,5 % загальної кількості одиниць АТУ України. Решта регіонів мали значення нижче за середнє, що надалі могло б спричинити стагнацію у розвитку.

На 2010 р. зовнішньоекономічна діяльність у регіонах України зазнала різкої зміни як у територіальному, так і у кількісному аспекті. У більшості областей спостерігалася динаміка до зростання інтегрального індексу, хоча деякі регіони втратили свої позиції (Тернопільська, Хмельницька, Чернігівська, Одеська області та місто Севастополь). Це спричинено створенням нових виробництв на півночі та в центральній частині України, а також відсутністю розвитку виробничих потужностей на заході. До найбільш конкурентних регіонів належали місто Київ, Донецька, Дніпропетровська та Харківська області. Відповідно, найбільш депресивними регіонами були Сумська, Чернігівська, Чернівецька, Тернопільська, Хмельницька, Херсонська та місто Севастополь. Порівняно із 2005 р., кількість конкурентних галузей у середньому зменшилась, через що багато регіонів втратили свої позиції у другій та третій групах.

Складено за даними Державної служби статистики України

Рис. 2. Інтегральний індекс конкурентоспроможності зовнішньоекономічної діяльності регіонів України у 2005, 2010 та 2015 рр.

2015 р. характеризувався складними економічними та політичними умовами, через що регіони, де проходять бойові дії, зменшили свою господарську активність, а, отже, і власний конкурентний потенціал для розвитку. У цілому, 2015 р. характеризується такими позитивними тенденціями:

- а) кількість найбільш депресивних регіонів сягнула трьох (Луганська, Тернопільська, Чернігівська області);
- б) відбулося зростання ролі західних і південних регіонів (зокрема, Львівської, Одеської та Херсонської областей);
- в) спостерігалось підвищення рівня ЗЕД унаслідок долучення ВПО у Київську, Харківську області та місто Київ.

Із негативних тенденцій можна виділити такі:

- а) зменшення кількості конкурентних галузей відповідно до 2010 р.;
- б) збільшення рівня поляризації між найбільш розвиненими та депресивними регіонами;
- в) зменшення в абсолютних показниках експортних можливостей унаслідок переорієнтації на європейський ринок.

До найбільш конкурентних регіонів у 2015 р. потрапили місто Київ та Дніпропетровська області. Другу позицію в рейтингу зайняли Київська, Львівська, Харківська, Запорізька, Одеська та Донецька області. Інші регіони потрапили до групи із низькими та наднизькими рейтингами.

Наступним кроком нашого дослідження було визначення конкурентних галузей на рівні регіонів. До таких галузей ми експертним способом віднесли ті, в яких інтегральний індекс був вищий за 0,2. За рівнем їхньої повторюваності за регіонами України ми встановили ті галузі, які зберігають конкурентні переваги на світовому ринку. Так, за результатами дослідження із визначення конкурентних галузей за досліджуваний період ми отримали матрицю із 11 конкурентних галузей регіонами України (11 x 27). Звідси, оцінюючи повторення таких галузей, були отримані такі результати. Так, на 2005 р. нараховувалося 65 повторень конкурентних галузей, що мали місце у 27-ми регіонах України. Най-

чисельнішими із них були машинобудування (13 регіонів), лісова промисловість (12), хімічна промисловість і промисловість будівельних матеріалів (10). Перераховані галузі мали найбільший розвиток у Донецькій, Луганській областях та місті Київ. Галузями із середнім рівнем розвитку були такі: легка промисловість (8), чорна (4) та кольорова (5) металургія. Вони найкраще представлені у Запорізькій, Львівській та Донецькій областях. Решта галузей, до яких належать харчова, гірничодобувна промисловості та сільське господарство не мають яскравого вираження.

На 2010 р. нараховувалося 65 повторень таких галузей за регіонами України. Проте, на відміну від 2005 р., хімічна промисловість поступилася лісовій, яка входила до найрозвиненіших галузей господарства України. До них належали лісова промисловість (13), промисловість будівельних матеріалів (12), машинобудування (11) та легка промисловість (10). Регіонами із найрозвиненішими комплексами цих галузей були Донецька, Закарпатська області та місто Київ. Наступна група представлена лише хімічною промисловістю (7), основна продукція якої вироблялась у Луганській області. Решта галузей зазнали певного занепаду, та зустрічаються лише у двох чи трьох регіонах із низькими значеннями.

У 2015 р. кількість повторювань галузей зменшилася до 63 одиниць. Це спричинено анексією Криму та військовими діями на території Донецької й Луганської областей. Найпоширенішими в Україні стали лише три галузі: лісова промисловість (14), машинобудування (11) і промисловість будівельних матеріалів (11), що відповідно найбільше виражено у Львівській, Запорізькій областях та місті Київ. До групи із середнім рівнем розвитку галузей можна віднести такі, як легка промисловість (8) та кольорова металургія (7) із центрами у Львівській і Запорізькій областях відповідно. Решта галузей мають повторення лише із 1 до 4 регіонів, що не досить вагомим показником.

Вищезазначена динаміка до зменшення повторення галузей за регіонами пояснюється політичною та економічною кризою із 2014 р., що триває і до сьогодні. Таким чином, можна спрогнозувати подальшу тенденцію до зменшення зовнішньоекономічної конкурентоспроможності галузей господарства із середнім рівнем розвитку за умови продовження економічної кризи в Україні.

Беззаперечним лідером за 10-річний період дослідження є місто Київ, яке випереджає майже удвічі відносно розвинені регіони, такі, як Харківська, Дніпропетровська, Львівська, Запорізька, Донецька та Київська області. Позитивну тенденцію можна відслідкувати в Івано-Франківській, Дніпропетровській, Харківській, Київській, Закарпатській, Рівненській, Хмельницькій та Сумській областях. Відповідно занепаду зазнали Донецька й Луганська області. Такий перерозподіл експортних можливостей спричинений перенесенням багатьох виробництв із східних регіонів та значною галузевою диверсифікацією західних регіонів України. За експортом послуг виділяється місто Київ, у якому зосереджено майже 2/3 усіх послуг загальнодержавного значення. Провідні позиції займають економічно розвинені регіони сходу (Дніпропетровська, Харківська, Запорізька області), рекреаційні приморські регіони півдня (Одеська, Миколаївська області) та туристичні регіони заходу (Львівська, Закарпатська області). Решта областей мають низьку частку експорту в невиробничій сфері через їх економічну депресивність та стагнацію.

У результаті проведених розрахунків було визначено, що обсяги експорту виробничої сфери набагато більші за сферу послуг. Це свідчить про те, що Україна на міжнародному ринку майже не представлена розвиненим комплексом обслуговування, на відміну від промисловості, оскільки значна частка експорту припадає саме на них.

Оцінка конкурентоспроможності галузей показала, що основною тенденцією за минулі 10 років було поступове зміщення конкурентного потенціалу до західних і північних регіонів, при цьому значення південних регіонів залишилось сталим, а східні регіони України зазнали певних утрат унаслідок військової агресії Росії. От-

же, найбільших економічних та фінансових утрат зазнала Луганська та Донецька області, а найстрімкіше зростання показали Київська, Харківська, Запорізька, Житомирська та Сумська області. Абсолютним лідером серед регіонів за кількістю таких галузей із 2005 р. і по сьогодні залишається місто Київ, у якому найбільш розвиненими є до 80 % із усіх галузей господарства. Відповідно, антирекордсменами є Кіровоградська, Чернівецька, Черкаська, Тернопільська, Херсонська, Одеська, Хмельницька та Луганська області.

Отже, як показує наше дослідження, значна кількість галузей господарства регіонів України має екзогенну спрямованість. Така направленість, що зумовлена певними урядовими заходами й певними історичними чинниками, має ряд негативних наслідків та загроз для розвитку окремих регіонів і економіки країни в цілому (табл. 1). Перш за все Україна є другим за обсягом боржником МВФ, поступаючись лише Греції. Останнє десятиліття українська економіка щороку залучає мільярди доларів США цього та інших міжнародних фінансових фондів. При цьому реальне фінансування значно менше від того, що потребує економіка, і виявляється, що цих коштів вистачає лише на стримування курсу національної валюти, фінансування дефіцитів державного бюджету, будь-які структурні зміни економіки не можливі за таких умов. Проблеми, які назрівають в економіці уже чверть століття, не вирішуються, а тільки поглиблюються. Це призводить до залежності держави від своїх кредиторів, зростання зовнішньої заборгованості.

Унаслідок незацікавленості власників великих підприємств до оновлення основних фондів, продукція, що ще здатна до конкуренції на зовнішніх ринках, є сировиною, або ж має низьку додану вартість. Усе це призводить до спекуляцій на державному рівні курсом національної валюти, що вигідно експортерам, та залежності країни від дорогої імпортої продукції. Така ситуація, у своє чергу, призводить до низького рівня заробітної плати, неефективного менеджменту, що викликає, наприклад, еміграції найбільш економічно-активних верств населення.

Таблиця 1. Екзогенна спрямованість та її негативні наслідки для економіки України

Процеси	Наслідки
Іноземне фінансування за рахунок зовнішніх кредитів.	<ul style="list-style-type: none"> ▪ зростання зовнішньої заборгованості; ▪ фінансова нестабільність; ▪ нецільове використання коштів; ▪ політична й економічна залежність від країн-кредиторів.
Орієнтація на зовнішні ринки.	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Сировинна спрямованість експорту; ▪ імпорт низькотехнологічної продукції; ▪ диспропорції технологічної та галузевої структури економіки під впливом зовнішнього попиту; ▪ вразливість до коливань світової кон'юнктури.
Реалізація цінних параметрів конкурентоспроможності, у т. ч.: за рахунок дешевої робочої сили	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Низький рівень доходів населення; ▪ відсутність мотивації до підвищення продуктивності праці; міграція робочої сили
за рахунок дешевої сировини	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Екологодеструктивний вплив на навколишнє середовище
Лібералізація торгівлі й дерегулювання економіки	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Тінізація економіки; подальше звуження ємності внутрішнього ринку.

Джерело: Складено авторами.

Затягування реалізації структурних змін економіки регіонів призводить до її стагнації. Це також суперечить принципам сталого розвитку, що спричиняє незворотні деструктивні зміни цілих екосистем.

Значна частина (за оцінками деяких експертів – до 50 %) економіки України є тіньовою, що призводить до недофінансування бюджету загалом та Пенсійного Фонду України зокрема. Така ситуація в економіці країни є наслідком затягування із реформуванням необхідних

регулюючих законів, а найголовніше – органів влади, є наслідком загальної лібералізації економіки.

Інструментами державного регулювання слід забезпечувати передусім протекціонізм вітчизняних конкурентних виробників, інвестиційну підтримку слабких галузей через створення умов для їх інвестування. Основними інструментами тут можуть бути: тарифне та нетарифне регулювання зовнішньоекономічної діяльності, стандартизація, сертифікація, квотування тощо.

Висновки. У результаті проведеного дослідження динаміки конкурентоспроможності було виділено п'ять груп регіонів, які мають різний конкурентний потенціал. До першої групи належать місто Київ, Донецька, Дніпропетровська, Запорізька, Харківська, Київська та Львівська області. Ці регіони є "локомотивами" економічного розвитку нашої держави на сьогодні. Для підвищення їх конкурентоспроможності слід застосовувати раціоналістичні підходи з метою збільшення потужностей та регулювати наявні ресурси задля їхнього збереження й використання у майбутньому. Друга група представлена Вінницькою, Полтавською, Миколаївською та Одеською областями. Відмінною особливістю цих регіонів є те, що вони розташовані на важливих транспортних шляхах і мають конкурентну господарську спеціалізацію, що сприяє підтриманню рівня конкурентоспроможності. За цими регіонами варто дуже ретельно спостерігати і у перспективі переносити до них частину потужностей із високорозвинених регіонів унаслідок конкуренції. Третя група складається із Волинської, Сумської, Житомирської, Рівненської, Івано-Франківської, Хмельницької та Закарпатської областей. Основна проблема цих регіонів полягає у відсутності чітких та визначених конкурентних переваг. Проте їхньою істотною перевагою є прикордонне положення, яке дозволяє співпрацювати із сусідніми країнами, що, у свою чергу, підвищує експортну конкурентоспроможність. Тому державні органи влади мають збільшувати частку невиробничої сфери у цих регіонах за умов відсутності конкурентної спеціалізації. Четверта група охоплює економічно слабкоконкурентні регіони: Кіровоградську, Черкаську, Луганську, Тернопільську, Херсонську та Чернівецьку області. Більшість із цих регіонів має периферійне положення, тому основні економічні процеси у державі проходять поза ними. Окрім цього, більшість із них майже не представлені у регіональному розрізі України за часткою від

виробленого ВВП. Єдиним рішенням буде підвищення рівня конкурентоспроможності через наявну ресурсну базу, особливо паливну та рекреаційну.

Список використаних джерел

1. *Запотоцький С. П.* Регіональна конкурентоспроможність: суспільно-географічні засади формування : моногр. – Київ.: Бізнес Медіа-Консалтинг, 2012. – 424 с.
2. *Олійник Я. Б.* Конкурентні засади формування експортного потенціалу регіонів України / Я. Б. Олійник, С. П. Запотоцький // Вісн. Київ. ун-ту. Серія Географія. – 2012. – 1 (59). – с. 6–10.
3. Офіційний сайт Державної служби статистики [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. *Пахомов Ю.* Контекст нових вызовов глобальних, цивілізаційних, регіональних і странових перемін // Антологія творчих досягнень. – К.: Ін-т світової економіки і міжнар. відносин НАН України. – 2004. – Вип. 1. – С. 7–33.
5. The Global Competitiveness Report 2016–2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2016-2017-1>.
6. IMD World competitiveness center [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imd.org/wcc/world-competitiveness-center-rankings/world-competitiveness-yearbook-ranking/>

References

1. Zapototskiy S. P. Regionalna konkurentosprozhnlnst: suspllnno-geografichnl zasadi formuvannya: monograflya. – KiYiv: Biznes Medla Konsalting, 2012. – 424 s.
2. Olyinik Ya. B., Zapototskiy S. P. Konkurentnl zasadi formuvannya eksportnogo potentslalu regionlv UkraYini // Vlsnik KiYivskogo natslalnogo unlvrsitetu. Serlya Geograflya. – 2012. – 1 (59). – S. 6–10.
3. Ofitslynlly sayt DerzhavnoYi sluzhbi statistiki [Elektronnyl resurs]. – Rezhim dostupu: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
4. Pahomov Yu. Kontekst novyih vyizovov globalnyih, tsivilizatsionnyih, regionalnyih i stranovyih peremen // Antologlya tvorchiyh dosyagnen. – K.: In-t svltovoyi ekonomlki l mlzhnar. vldnosin NAN UkraYini. – 2004. – Vip. 1. – S. 7–33.
5. The Global Competitiveness Report 2016–2017 [Elektronnyl resurs]. – Rezhim dostupu:<http://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2016-2017-1>.
6. IMD World competitiveness center [Elektronnyl resurs]. – Rezhim dostupu:<http://www.imd.org/wcc/world-competitiveness-center-rankings/world-competitiveness-yearbook-ranking/>

Надійшла до редколегії 15.10.17

С. Запотоцький, д-р геогр. наук, проф., В. Паренюк, асп., А. Склярів, студ.
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКАЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ РЕГИОНОВ УКРАИНЫ: ОБЩЕСТВЕННО-ГЕОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Рассматриваются теоретические и прикладные основы формирования внешнеэкономической конкурентоспособности регионов Украины. Отмечено, что механизмы функционирования и взаимодействия экономик государств в глобальном пространстве происходят на фоне двух разноплановых тенденций: интеграции и дезинтеграции. Выявлено, что углубление интеграции и вынужденное ускорение интеграционных процессов осуществляет разностороннее влияние на развитие стран, сотрудничающих в условиях жесткой рыночной конкуренции.

По результатам расчета 35 показателей стимуляторов и дестимуляторов внешнеэкономической деятельности получено интегральный индекс конкурентоспособности внешнеэкономической деятельности регионов Украины. К наиболее конкурентным регионам в 2015 г. попали город Киев и Днепропетровская области. Вторую позицию в рейтинге заняли Киевская, Львовская, Харьковская, Запорожская, Одесская и Донецкая области. Другие регионы попали в группу с низкими и сверхнизкими рейтингами.

По результатам нашего исследования были определены отрасли в экономике Украины, что являются конкурентными на внешних рынках за периоды 2005, 2010 и 2015 гг. Соответственно, в 2015 г. по количеству повторений количество конкурентных отраслей уменьшилась до 63 единиц. Наиболее распространеными в Украине стали только три отрасли: лесная промышленность, машиностроение и промышленность строительных материалов, соответственно наиболее представлены в Львовской, Запорожской областях и городе Киев.

Оценка конкурентных отраслей конкурентоспособности показала, что основной тенденцией за последние 10 лет было постепенное смещение конкурентного потенциала в западных и северных регионах, при этом значение южных регионов осталось постоянным, а восточные регионы претерпели определенные потери в результате военной агрессии России.

Отмечено, что основными инструментами государственного регулирования следует обеспечивать прежде всего протекционизм отечественных конкурентных производителей и инвестиционную поддержку слабых отраслей путем создания условий для их инвестирования.

Ключевые слова: конкурентоспособность, конкурентные преимущества, области специализации, индекс конкурентоспособности, экспортный потенциал, экспорт товаров и услуг, региональная дифференциация.

S.Zapototskiy, Doctor of Science in Geography, Professor, V.Parenjuk, PhD Student, O. Sklyarov, Student
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

FOREIGN ECONOMIC COMPETITIVENESS OF THE REGIONS OF UKRAINE: SOCIAL AND GEOGRAPHICAL ASPECTS

The article deals with theoretical and applied principles of formation of foreign economic competitiveness of Ukrainian regions. The study noted that the mechanisms of functioning and interaction of states economies of in a globalized space take place against the backdrop of two different trends, integration and disintegration. The first one manifests itself in the convergence of the world's national economies, their interaction, the coordination of national interests. The main mechanisms of this are: the international movement of goods and services, production factors, information and information technology, and the joint provision of global security issues. Disintegration tendencies at the macro level highlight the disparity between the states of the center (economically developed) and the periphery (with lower indicators of development). Separate

consequences of such interaction can be considered strengthening competition in the world markets, the growth of imbalances in socio-economic development, the use of existing and hidden protectionist measures, etc.

It was clarified that the deepening of integration and the forced acceleration of integration processes have a multifaceted influence on the development of countries that cooperate in a context of severe market competition. For developed countries, integration increases opportunities for expanding markets, investing, technology placement. For underdeveloped countries, this often leads to the loss of their potential, resource depletion, and pollution of the territories.

According to the results of the calculation of 35 indicators of stimulators and disintegrators of foreign economic activity, the integral index of competitiveness of foreign economic activity of the regions of Ukraine has been obtained. In 2015, the most competitive regions were Kyiv, and Dnipropetrovsk region. Kyiv, Lviv, Kharkiv, Zaporizhia, Odesa and Donetsk regions took the second place in the ranking. Other regions have got into low and super low ratings.

According to the results of our research, we identified priority and the most important competitive industries in the Ukrainian economy, which are competitive in foreign markets for the periods 2005, 2010 and 2015. In accordance in 2015, by the number of repetitions, the number of competitive industries decreased to 63 units. The most widespread in Ukraine were only three industries: forestry, machinery and construction materials industry, respectively, most represented in the Lviv, Zaporizhia regions and the city of Kiev. The groups with an average level of development of industries include light industry and non-ferrous metallurgy with centers in Lviv and Zaporizhia regions, respectively. The rest of the industries have low quantifiable rates and are not weighty. The groups with an average level of development of industries include light industry and non-ferrous metallurgy with centers in Lviv and Zaporizhia regions, respectively. The rest of the industries have low quantifiable rates and are not weighty.

The evaluation of competitive industries has shown that the main trend over the past 10 years was a gradual shift in the competitive potential of the western and northern regions, with the importance of the southern regions remaining constant, and the eastern regions have suffered some losses, because of Russia's military aggression. In particular, Luhansk and Donetsk regions suffered the greatest economic and financial losses, while Kyiv, Kharkiv, Zaporizhia, Zhytomyr and Sumy regions showed the strongest growth. The absolute leader among the regions in terms of the number of competitive industries since 2005 and still remains the city of Kiev, where the most developed are up to 80 % of all sectors of the economy. Accordingly, anti champions are Kirovograd, Chernivtsi, Cherkasy, Ternopil, Kherson, Odesa, Khmelnytsky and Luhansk regions.

It is noted that the main instruments of state regulation should first of all be protection of domestic competitor producers and investment support of weak industries through creating conditions for their investment.

Key words: competitiveness, competitive advantages, competitive industries, competitiveness index, export potential, export of goods and services, regional differentiation.

<http://doi.org/10.17721/1728-2721.2017.68.15>
УДК 911.3:32

Н. Корома, канд. геогр. наук
НДС "Регіональних проблем економіки та політики",
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

СТРАТЕГІЯ МІСЬКОГО РОЗВИТКУ ХАРКОВА: РЕТРОСПЕКТИВА МІСТОБУДІВНОЇ ПОЛІТИКИ

Дослідження міста, не залежно від його типу, розміру та ролі, завжди має починатися із вивчення історії розвитку міського середовища. Період, історія виникнення міста та його мешканці разом створюють унікальні передумови його розвитку.

Дане дослідження міського розвитку Харкова (основних містобудівних тенденцій, характерних процесів перетворення міського середовища) проведене шляхом вивчення його містобудівної політики. Використання методу ретроспективного аналізу відповідної планувальної документації міста дозволило нам сформулювати стратегічне бачення розвитку Харкова, починаючи із 40-х рр. ХХ ст. до сьогодні, виявити сформовані там виклики для можливості подальшої побудови оптимальної моделі модернізації міської території.

Харків за кілька століть зазнавав чимало характерних функціонально-структурних трансформацій міського простору досягнути тих меж, в яких він сьогодні знаходиться і тієї ролі, яку виконує в масштабі всієї України. Харків є прикладом типового індустріального міста України. Тому стратегічне бачення розвитку Харкова згідно із планувальною документацією завжди було продиктоване стратегічною його функцією – промисловою.

Основне завдання, яке намагалися вирішити і планувальники в 60-ті рр. і на початку ХХІ ст., описане в документах як "розвантаження". Якщо тоді воно передбачало "просте" перенесення за межі міста промислових об'єктів, що у свою чергу мало вплинути на принцип розселення населення (його частковий вплив у передмістя), то на початку ХХ ст. планувальні рішення, закладені в Генеральному плані Харкова на 2004–2026 рр., керувалися такими цілями, як розширення меж міста з метою залучення значних територіальних ресурсів приміської зони, створення системи магістралей сталого розвитку, дотримання динамічної рівноваги навколишнього середовища.

Ретроспектива містобудівної політики допомогла сформулювати нове стратегічне бачення розвитку Харкова через три головні осі, навколо яких власне місто і має обертати свою діяльність: вісь розвитку та перспективи в контексті розширення його міжнародних функцій, вісь комфортності проживання (модернізація простору); вісь споглядання (дозвілля та творчості).

Ключові слова: Харків, міський розвиток, ретроспективний аналіз, містобудівна політика, планувальна документація.

Постановка проблеми. Маючи точку відліку із 1654 р., Харків за кілька століть зазнавав чимало характерних функціонально-структурних трансформацій міського простору, досягнути тих меж, в яких він сьогодні знаходиться і тієї ролі, яку виконує в масштабі всієї України. Сьогодні Харків – один із найбільш великих адміністративних, економічних, наукових та культурних центрів України та друге за чисельністю населення місто України (на 1 лют. 2016 р. становило 1438,8 тис. осіб) [4].

Не лише столичне минуле (1918–1934 – Харків – столиця Української РСР) вирішило долю міста. Харків є прикладом типового індустріального міста України. У межах міського простору утворилося декілька потужних промислових зон. Найбільшими підприємствами міста за чисельністю працюючих та обсягами виробництва стали: ДП "Завод ім. Малишева", ВАТ "Харківський

тракторний завод", ВАТ "Завод тракторних двигунів", "Харківське державне авіаційне підприємство", ДП "Харківський машинобудівний завод "ФЕД", ВАТ "Серп і молот", НВП "Хартрон-Енерго ЛТД", НВП "Рубін", ВАТ "Турбоатом", ДП "Електротяжмаш" [2]. Тому стратегічне бачення розвитку Харкова відповідно до планувальної документації завжди було продиктоване стратегічною його функцією – промисловою.

Аналіз використаних джерел дослідження. Дослідження міського розвитку (основних містобудівних тенденцій, характерних процесів перетворення – або трансформації – міського середовища) шляхом вивчення його містобудівної політики передбачає використання методу ретроспективного аналізу відповідної планувальної документації міста. Залежно від характеру та